

ЛЕМКІВСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ НА XXI СТОЛІТТЯ

Проаналізовано становище лемків на початку XXI століття. Відзначено, що вони знаходяться у дуже складній ситуації. Це зумовлено процесом асиміляції з боку існуючого оточення. Склалася реальна загроза цілковитого зникнення лемків як окремої етнічної спільноти.

Ключові слова: лемки, національна меншість, національна ідентичність, асиміляція.

W niniejszym artykule autor poddał analizie położenie Łemków na początku XXI stulecia. Ich sytuacja jest bardzo trudna. Następuję proces asymilacji w obcym otoczeniu. Istnieje realne niebezpieczeństwo całkowitego zaniku Łemków jako grupy odrębnej pod względem kulturowym.

Słowa kluczowe: Łemkowie, mniejszość narodowa, tożsamość narodowa, asymilacja.

In this paper author has analyzed situation of Lemkos in the beginning of XXI century. Their situation is really difficult. The process of assimilation is coming on in extraneous environment. So there is a threat of total disappearance of Lemkos in terms of separate cultural group.

Key words: Lemkos, mind, national identity, assimilation.

Двадцяте століття було одним з найважчих століть в історії світу. Найбільш трагічний слід залишив він в Центральній та Східній Європі. Найбільш важкий досвід у XX столітті на цій частині континенту, безсумнівно, отримали лемки. Під цією назвою розумію українське населення Лемківщини, історичного регіону, розташованого в Карпатах, на польсько-словацькому кордоні. У Словаччині лемки (русини) проживають у регіоні, відомому під назвою Шариш та на малих клаптиках Спішу і Земпліни. На території Польщі до 1947 року лемки заселяли південну частину новосондецького, горлицького, ясельського, кросненського, саноцького районів, південно-західну частину леського і кілька сіл новотарського району [1].

Проблеми, котрі відчули лемки в XX столітті, почалися ще в XIX. Вже в сімдесяти роки в Карпатському регіоні розпочалася масова еміграція до Америки. Була вона зумовлена демографічними та економічними факторами. За деякими оцінками, за океан відправилася більша половина населення Карпат [2, s. 29]. Це відносилось і до лемків. Високий приріст населення дозволив швидко відновити втрати жителів карпатських сіл. Однак, емігрувало найбільш динамічне та підприємницьке населення. Це була значна

втрата для Лемківщини, хоча мігранти, як правило підтримувати тісні зв'язки зі своєю Батьківщиною.

Після Першої світової війни змінилася тодішня система державних кордонів у Центральній та Східній Європі. Лемківщину поділив полько-чехословацький кордон. Хоча лінія кордону проходила хребтами Карпат ще з часів середніх віків. Спочатку це був польсько-угорський кордон, потім галицько-угорський, але цей факт значною мірою не заважав контактам між населенням. Кордон між Польщею та Чехословаччиною мав інший характер. Був чітко визначений і ретельно охоронявся. Контакти між населенням були обмежені.

Обидві республіки були багатонаціональні. Тим не менш в Польщі переважали поляки а в Чехословаччині – чехи. Політика обох країн була направлена на захист інтересів панівних націй. У 1919-1939 роки, по обидва боки кордону відбувалися спроби асиміляції лемківського населення, які, однак, значних результатів не дали.

Лемківщина сильно постраждала у ході Другої світової війни. Але найважчий час для лемків настав після офіційного закінчення військових дій. З 9 вересня 1944 року комуністична влада Польщі уклала з урядом

Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР) договір про обмін населенням. Він відносився до поляків, які оселилися на території України і українців – на території Польщі. Аналогічні угоди були укладені між польською владою і радянськими урядами Білорусії та Литви. Обмін населенням був добровільний, але насправді прийняв форму примусового виселення [3]. Відносилось це й до лемків. У Радянську Україну депортовано близько 95 тис. лемків, майже дві третини цього населення, котре проживало в Польщі. Після завершення обміну населенням, в Польщі залишилося близько 30-35 тис. лемків [4]. У 1947 році вони були, поряд з іншою частиною українського населення, депортовані в рамках акції «Вісла» в західні і північні області.

10 липня 1946 року між владою Чехословаччини і УРСР була підписана угода про обмін населенням. До радянської України емігрувало понад 12 тис. громадян Чехословаччини [5, s. 135]. В основному це були лемки. Уряд Чехословаччини не чинив прямий тиск на українське населення з метою його виїзду з країни. Чехословацька влада дозволила на своїй території радянським агітаторам провести акцію в підтримку виїзду до УРСР, не беручи безпосередньої участі в ній. Важко однак, оцінювати виїзд Лемків з Чехословаччини як повністю добровільний. Радянські агітатори дуже цинічно обманювали довірливих людей, обіцяючи їм життя в достатку в Радянській Україні. Реальність, в якій опинилися переселенці, в розореній війною країні, виявилася абсолютно іншою.

В Словаччині лемкам вдалося уникнути акції «Вісла». Але події в Польщі негативно вплинули на лемків по словацькій стороні кордону. Вони відчували небезпеку, яка не була необґрунтованою. В Чехії як і в Словаччині виникали думки про необхідність ліквідації «русинського питання», шляхом депортації населення до УРСР. В лемківській спільноті в Словаччині царював смуток і апатія [5, s. 67]. Русинське походження стало важким тягарем. Могло призвести до насильницької депортації з Чехословаччини, яка в порівнянні з іншими країнами Центральної та Східної Європи виявилася, в сорокових роках майже оазисом стабільності і процвітання.

У другій половині п'ятдесятих років, кому-

ністична влада Чехословаччини офіційно визнала русинське населення українською меншиною. У 1952 році до шкіл в південно-східній Словаччині, в яких раніше навчали місцевого діалекту, була введена українська мова [6, s. 102]. Це викликало опір з боку населення, міцно прив'язаного до регіональних традицій. Крім того, українська культура була представлена молодим лемкам зі Словаччини, як «радянська», міцно русифікована і насичена духом комуністичного виховання. Така «українізація» словацьких лемків була проведена бюрократичними методами без урахування почуття населення. Вона супроводжувалася агресивною пропагандистською кампанією, спрямованою проти «українського буржуазного націоналізму». По суті, мала характер антиукраїнський. З сучасної точки зору видається, що метою чехословацької комуністичної влади, була не стільки «українізація» лемківського населення, як словакізація. Русинів було поставлено перед дилемою: словацькість чи українськість, одночасно спотворюючи український народ. Крім того, вибір української ідентичності в ситуації, коли загроза насильницької депортації до Радянської України не повністю зникла, межував з героїзмом.

Після Другої світової війни списки переписів показали скорочення чисельності населення, яке ототожнювало себе з українською чи русинською національністю в Словаччині. У двадцятих роках ХХ століття русинського населення у Словаччині нараховувалося 155 тис. [7]. Під час перепису населення в Чехословаччині в 1930 році, до русинської чи української національності призначалося більш ніж 95 тис. респондентів [6, s. 102]. Під час перепису населення в 1950 році, русинську або українську національність оголосило 48 231 чоловік. Кількість населення в північно-східній Словаччині скоротилася більш ніж на 45 %. У той же час, кількість респондентів, котрі оголосили свою приналежність до словацької національності, збільшилася в тому регіоні на 65 %. У 2001 році, під час перепису населення в Словаччині, свою приналежність до української національності оголосило 10 814 респондентів, до русинської – 24 201 респондент. Загалом, дві національності представляло 35 015 чоловік [6, s. 104].

Оцінюючи результати перепису, варто

заховати обережність. Оскільки показують вони, суб'єктивне (добровільне) відчуття національної приналежності. Між тим, в Центральній Європі переважає, «культурна» концепція народу, згідно з якою приналежність до певної нації визначається не суб'єктивним відчуттям людини, а культурними особливостями. До того ж, в ході перепису населення у Словаччині, у 2001 році, 62 786 респондентів вказали в якості рідної мови русинську або українську (русинську – 54 907, 7 879 – українську) [8, s. 304].

Однак, ніхто не заперечує різке зменшення кількості лемків у північно-східній Словаччині. На думку видатного експерта з цього питання, проф. Мікулаша Мушінкі з близько 90 тис. мешканців історичної Лемківщини, по словацькій стороні русини становлять зараз менше ніж четверту частину, хоча більшість жителів цього регіону русинського походження [8, s. 304].

Ще гірше, з точки зору лемків, виглядає ця ситуація на Лемківщині з польської сторони кордону. Під час перепису населення, проведеного в Польщі в 2002 році на території Лемківщини, приналежність до лемківської національності оголосило 1 642 особи, а до української 789 [9]. Що дає в загальній складності 2 431 чоловіка, що становить лише близько 4 % жителів сьогонішньої Лемківщини. На всій території Польщі, під час згаданої інвентаризації в 2002 році, приналежності до української національності оголосило 27 172 чоловіка, а до лемків – 5 850. Більша частина, що оголосила приналежність до української національності, виводилась з Лемківщини або була їх нащадками. Загалом, приналежності до двох національностей оголосило 33 022 респонденти.

У ході операції «Вісла» депортовано близько 150 тис. чоловік. Той факт, що в 2002 році приналежність до української чи лемківської національності в Польщі оголосило трохи більше 33 тис. респондентів можна інтерпретувати, як результат високої ефективності депортації. Однак робити такі порівняння не маємо право. Про «кваліфікацію» відносно участі в операції «Вісла» вирішував Департамент безпеки і командири військових частин, котрі проводили депортацію, а не

самі зацікавлені. Діяли на свій розсуд. Не брали до уваги ні національну свідомість депортованих, ні їх політичні погляди. Однак, в ході перепису респонденти подали свої декларації.

Тим не менше, процес поступової полонізації в рамках операції «Вісла» – це об'єктивне явище, яке не може залишати байдужим. Більш вагомими результатами від загально національного перепису 2002 року надали данні місцевого значення. У 1947 році до воловського району, що в Дольному Шльонську, було переселено 2 881 чоловіка з Лемківщини (626 сімей) [10, s. 24]. Під час перепису населення в 2002 році в районі, приналежність до лемківської національності оголосило 55 осіб, до української – 32 особи. Як показали дослідження, проведені Малгожатою Франчак, на території районів, як і раніше, проживає велика кількість людей, які мають лемківське коріння [10, s. 24]. Тим не менш, вони займають переважно пасивну позицію. Не беруть жодної активної участі в будь-якій діяльності, з метою підтримання власної ідентичності.

Також дослідження Олександри Яворницької-Новосад, проведені в Любуському воєводстві серед депортованих осіб в ході операції «Вісла», а також членів їх родин, свідчать про тенденцію зникнення серед молодого покоління володінням як українською мовою, так і лемківським діалектом [11]. Це підтверджує прогресивний процес асиміляції в польському середовищі.

Помітне уповільнення активності можна спостерігати і за кордоном. На початку ХХ століття в США і Канаді було сформоване міцне лемківське середовище, котре складалося з іммігрантів. Було воно різноманітне у своїх політичних поглядах. Панувала як проросійська, так і проукраїнська орієнтації. Провідною проросійською організацією, безсумнівно, була «Лемко-Союз». Організація була заснована в 1929 році і швидко розвивалася [2, s. 30-31]. На піку розвитку в США та Канаді до організації належало близько 5 тис. членів. Штаб-квартира була розташована в Йонкерсі, що належить до метрополії Нью-Йорку. У 30-х роках був зведений «Будинок лемків» (Lemko Hall of the Carpatha – Russian Amerikan Center) – велика, триповерхова будівля. У всіх

великих скупченнях лемківських емігрантів працювали відділення «лемківських будинків». «Лемко-Союз» володів також курортом в місті Монро, штат Нью-Йорк. Однак у кінці ХХ століття, відбувся різкий спад організації. На даний час працює вона в частковій формі. Більшість «лемківських будинків» була продана.

Особисто я не в захваті від ідеології, розповсюджуваної «Лемко-Союзом». Вона була проросійською, і навіть (до 1989) прокомуністичною. Проте, занепад «Лемко-Союзу» був поразкою для усієї лемківської спільноти, незалежно від ідеологічних переконань. Це ще більш шокує, оскільки українські організації в США та Канаді, як правило, працювали досить добре. До цих організацій належало також багато лемків.

Підсумок ХХ століття був для лемків досить драматичний. В країні своїх предків, на Лемківщині, вони перетворилися на невелику меншину. У той же час спостерігався процес асиміляції лемків в чужорідному середовищі (польському, словацькому або американському). Також і в Україні лемки часто безповоротно втрачали свої регіональні особливості. Існує значна небезпека повного зникнення лемків, як окремої культурної групи.

Аналізуючи причину скрутного становища лемків, не спосіб уникнути рефлексії на тему: «Сила лукавого». Ця група стала жертвою процесу формування «національних держав» у Центральній Європі в ХХ столітті. Найчастіше була жертвою насильства, котра жодним чином не була в змозі чинити опір (наприклад, операція «Вісла»). Чи всі страждання лемків можна пояснити іноземним насильством? Занепад «Лемко-Союзу» в Америці, звичайно не був результатом іноземного насильства. Можна також поставити під сумнів, чи всі можливості були використані для того, щоб захистити самовираження лемків в Словаччині. Крім того, спостереження в Польщі за соціальною активністю населення в середовищі депортованих в рамках операції «Вісла» не вселяє оптимізму.

Населення, депортоване з хелмських (люблінських) земель та Надсяння (передгір'я), відзначається значно більшою активністю в

порівнянні до населення, депортованого з Лемківщини та їх нащадків. На Вармії та Мазурах українське населення зайняло досить міцні позиції в місцевих органах влади. Крім того, на Приморських територіях місцеві політики часто шукають підтримку в українському середовищі. У багатьох випадках це вирішує про те, хто буде правити в селі або районі. Це дозволяє підвищити ефективність отримання дофінансування для українських культурних ініціатив. У Дольному Шльонську та на землях Любуських, куди була депортована значно велика кількість населення з Лемківщини, місцеві політики часто навіть не знають про їх існування в регіоні. Дуже рідко звертаються з метою залучення підтримки під час виборів до цієї групи населення. Дуже важко також отримати дофінансування для культурних ініціатив.

Лемківське середовище в західній Польщі часто характеризується пасивністю. Це відноситься як до тих лемків, які ототожнюють себе з українською національністю, так і до тих, хто ідентифікує себе як «автономістів» або приналежності до нації «русинів». Звичайно, серед «моря бездіяльності» існують унікальні «острова» високої активності. Найчастіше пов'язані вони з образом жертвних активістів, які виступають в ролі місцевих лемківських «лідерів». Однак, ці місцеві «герої» колись припинять свою діяльність, а більшість з них не мають послідовників.

Аналізуючи підсумки ХХ століття, не можливо чинити опір думці, що це люди, які втратили практично все, що могли втратити. Чи подальше існування цієї групи має сенс? Якби я був націоналістом, відповів би, що це не має сенсу. В основі ідеології націоналізму прихований соціальний дарвінізм, який припускає, що право на існування мають тільки сильні нації, а слабкіші повинні підпорядкуватися сильнішим, або загинути. Однак націоналістичний світогляд мені чужий. Я не думаю, що слабкість є рівносильною відсутності права на існування.

Перебуваючи на острові Мальта, на Середземному морі, звернув увагу, що місцеве населення говорило на своїй рідній мові, котра відрізнялася від інших євро-

пейських мов, хоча всі дуже добре знають англійську мову. Це колишня британська колонія. Коли я запитав консьєржа в готелі, чому його співвітчизники майже одержимо охороняють свою мову, котрою спілкується невелика популяція, він відповів: *«Весь світ говорить англійською, а мальтійською тільки ми»*. Якби мальтійці відмовилися від рідної мови, неймовірно сильно збідніли б духовно. Крім того, світ був би біднішим.

Історія Мальти була дуже важкою. Протягом століть жителі острова залишалися під іноземним пануванням. Проте, їм вдалося зберегти свою мову та ідентичність, а в ХХ столітті створили свою власну державу. Історія лемків розгорнулася інакше. Однак, це не віднімає право у народу на існування.

Якщо можемо говорити про яку-небудь «лемківську політику», то її метою повинно бути тільки одне – врятувати те, що ще можна врятувати. Але для того, щоб дії були ефективні, необхідно зробити ретельний аналіз попередніх причин слабкості лемків.

У ході обговорень, які відбуваються в лемківському середовищі, часто підкреслюється той факт, що невелику спільноту послаблюють розколи. Поділ релігійного характеру (православні і греко-католики) і з точки зору національної орієнтації (українці та «автономісти»). На практиці, лінії в обох випадках збігаються. Дійсно, «автономісти» в основному православні християни а греко-католики зазвичай ототожнюють себе з українською національністю. Чи не в релігійному розколі лежить основне джерело слабкості лемків?

Як видно з історії європейських народів, релігійна «уніфікація» народів, а отже, відсутність релігійних конфліктів, як правило, позитивне явище, особливо у кризових ситуаціях. Наприклад, роль, яку римсько-католицька церква відіграла в історії польського народу не може бути переоцінена. Але існують також приклади країн, диверсифікованих з точки зору релігії, які теж добре функціонують. Наприклад, німці діляться на протестантів і католиків, але цей чинник не відбивається на їхній національній орієнтації.

Крім того, розподіл православних і греко-католиків існує в усіх українських меншинах в Польщі, але не спричиняє розділення на

фоні національної орієнтації. Православні мешканці Хелмщини і їх нащадки винятково «сильні» українці. Крім того, переважна більшість України має православний характер. Проблема лемків полягає, на мій погляд, не в релігійному розколі, але у відсутність єдиної концепції «власного місця у Всесвіті».

Володіння таким баченням є необхідною умовою для успішного захисту свого власного самовираження. Для того, щоб ефективно захищатися, треба добре знати, що захищати. У випадку мальтійців їхнім «місцем у Всесвіті» завжди був скелястий, гарний острів. Однак можна навести приклади народів, що живуть розсіяно, але ефективно зберігають свою самобутність протягом століть. Найбільш відомим прикладом є євреї. Вигнаним римлянами з Палестини і неодноразово переслідуваним, їм вдалося зберегти свою ідентичність. Це стало можливим завдяки тому, що добре знали своє «місце у Всесвіті», яке визначала релігія, вся духовна культура, і, перш за все, Земля Обітована.

Для лемків їх «місце у Всесвіті» протягом століть визначали Карпати і «русинська» віра. Належали до «місцевих мешканців». Ситуація ускладнилася тоді, коли лемки емігрував до Америки і перестали бути «місцевими». За океаном повинні були вирішити, хто в багатокультурному середовищі був «свій», а хто «чужий». Вирішення цієї дилеми часто переростало можливості простих, неосвічених людей, і вело до загублення [12]. До того ж, випадки переходу лемків до православ'я, яке мало місце в ХХ столітті, руйнувало існуюче бачення свого «місця у Всесвіті». Важко було однозначно відповісти, яка релігія була тією справжньою «нашою» – православна чи греко-католицька?

Драма лемків почалася тоді, коли в Центральній Європі в ХХ столітті почали формуватися держави, яких об'єднував національний зв'язок. Раніше не прив'язували в регіоні великого значення до питання національності. Державні кордони не проходили за національною ознакою. Після Першої світової війни визнано право народів до самовизначення, питання, з якою національністю ототожнюють себе мешканці прикордонних територій, стало одним з найбільш важливих політичних проблем.

У Європі, лемки не змогли знайти своє місце. Щоб його знайти потрібно було б утвердитися як окремий народ, або принайтися до однієї з сусідніх країн. Не зробили ні того, ні іншого, залишаючись «підвішеними» в міжнародному просторі. Цей стан триває й надалі. Лемки не можуть однозначно встановити свою ідентичність.

Сьогодні, в лемківському середовищі переважають два національні напрями: український, який стверджує, що лемки є частиною українського народу і русинський («автономічний»), котрий приписує належність лемків до русинської нації або карпато-русинської, яка також охоплює населення Закарпаття [13]. Обидві фракції, мають інше бачення своєї групи у Всесвіті. Це не тільки перешкоджає спільним діям, направленим на збереження своєї ідентичності, але породжує ситуацію, коли сторони представляють собою серйозну загрозу один для одного. Відносини обох сторін ускладнюються тим, що велика частина лемків не має стійкої національної позиції, тим самим займаючи хитку. У той же час сусідні країни відчують, більшою чи меншою мірою, загрозу з боку лемків, або принаймні ставляться до них з обережністю. Для більшості поляків і словаків лемки є українцями. Однак, наявність карпато-русинських лемків, створює недовіру серед українців. Політичне становище лемківського населення визначають два фактори: внутрішній конфлікт і самотність серед народів.

Єдиний вихід з цього скрутного становища є визначення власної ідентичності, котре не може бути результатом емоційних чинників. Лемки є дуже маленькою і слабкою соціальною групою, щоб дозволити собі романтичний захват. Якщо прагнуть вижити, повинні діяти з великою обережністю. Єдиний романтизм, який вони можуть собі дозволити, це бажання зберегти свою ідентичність. Отже, який шлях повинні вибрати?

Емоційні фактори пропонують радикальне рішення: створити свій власний окремий народ. Можна навіть зустрітися з думкою, що вони вже є народом («четвертою Руссю»). Ця точка зору явно помилкова. Про існування народу не свідчить культурна самотність (наприклад, мова чи релігія), але здатність до

самовизначення. Про народ можемо говорити тоді, коли він має власну державу, або, принаймні фактори, які дозволять йому спільно вирішувати свою власну долю (автономія, сильне політичне представництво в парламенті тощо). Про лемків сказати цього не можна.

Поза сумнівом, існує ідея створення окремого народу. Пропонувалася вона ще перед Другою світовою війною [14]. Під час панування комунізму в Центральній Європі, була подавлена пануючою владою. Після краху комуністичної системи відбувся, свого роду, вибух карпато-русизму, у зміненому вигляді названий неорусизмом. Цей рух отримав інтелектуальну базу в особі канадського історика і політолога Пауля Роберта Магочі. Він був готовий приписувати всім українським мешканцям Карпат (лемкам, русинам закарпатським, гуцулам) приналежать до окремого народу Карпатської Русі [15].

Проте, створення народу є складним процесом. Про це свідчить провал спроби сформування «чехословацького» народу, який запропонував на початку ХХ століття видатний державний чеський діяч Томаш Масарик [16]. У 1918 році чехи і словаки створили спільну державу (Чехословаччину), але вона розпалася у 1993 році. Ніколи не відбулося «злиття» двох націй в один народ. Той факт, що видатний учений розробив концепцію народу, а його послідовники публічно її проголосили, не означає, що утворився новий народ.

Перш ніж вживати заходів щодо створення нового народу, потрібно запитати про значення таких дій. Чому лемки мали б прагнути до створення окремого народу? Чи їх важке становище, завдяки тому мало б покращитися?

Соціальна група, котра вважається іншими за окремий народ отримує право на само визначення. Однак, його реалізація залежить від сильної економічної та військової позиції. Зі слабким народом ніхто, переважно, не рахується. У сучасному світі можна привести багато прикладів переслідувань народів. Оголошення народу має сенс тільки тоді, коли соціальна група, яка це прагне, налаштована на створення власної держави і має таку можливість.

Беручи до уваги той фактор, що більшість лемківського населення зараз проживає в діаспорі, створення гіпотетичної «Карпатської Русі» рівнялося б починанням створення ізраїльської держави після Другої світової війни. Концепція ця є абсолютно нереальною. Лемківські русини значно відрізняються від єврейських сіоністів, творців Ізраїлю. Не мають подібної рішучості, організації, фінансової підтримки чи навіть чисельності. За найоптимістичнішими підрахунками чисельність гіпотетичного карпато-русинського народу оцінюють в не більше як 1 млн. чоловік. Перш за все, Карпати це не Палестина, де в сорокових роках ХХ століття проживали цивілізаційно відсталі арабські племена. Країни Центральної Європи були в змозі захистити цілісність своєї території. Тим часом землі «Карпатської Русі» входять до складу Польщі, Словаччини, України, Угорщини і Румунії.

Але якби «Карпатській Русі» вдалося отримати незалежність, була б це найбільша трагедією для цього регіону. Причина полягає в тому, що належить він до найбідніших в Європі, тому був би не в змозі забезпечити потреби мешканці в плані харчування. Немає також паливно-енергетичної сировини. У нинішній ситуації навіть автономія не була б доцільною. Як Закарпаттю так і Лемківщині (польській і словацькій) потрібна не стільки автономія, як реальна допомога зі сторони своїх держав, яка б дозволила подолати пануючу убогість.

Програму створення незалежної «Карпатської Русі» офіційно проголошують крайні фракції карпато-русинського руху на українському Закарпатті [17]. Ця ідея настільки абсурдна, що навіть Світова Рада Русинів, котра об'єднує русинські організації, дистанціювалася від них, заявляючи: «*Мати свою русинську державу це добре, але це фантазмагорія і утопія*» [18]. Якщо немає можливості утворити русинську державу, то з якою метою створювати русинський народ?

Зі сторони прихильників карпато-русинського нації в Польщі можна часом зустрітися з думкою, що визнання себе окремих від українців народом є ефективним захистом від неприємностей з польської сторони. В міжвоєнний період цей аргумент використовував один з провідних пропаганд-

дистів карпато-русизму – священик Василь Масьцюх, який керував греко-католицькою Апостольською Адміністрацією Лемківщини. В одному зі своїх пастирських послань в 1935 році відзначив: «*Шкідливу брехню і вульгарний наклеп поширюють певні особи, які пишуть в своїх газетах і розмовляють в своїх колах, щоб не втратити кредит довіри, ніби польський уряд, саме тому взяв під захист лемків, щоб їх денаціоналізувати.*

Тому я заявляю, що ні один керівник, не один державний діяч на світі, а також і в Польщі, якщо бажає добра своїй країні, не стане денаціоналізувати лояльний до нього народ, який входить в склад його держави, тому що це зашкодить його країні і таким чином принесе їй шкоду, копав би для неї могилу» [19, s. 131].

Дивлячись з перспективи часу можна без сумніву ствердити, що прогнози священика Масьцюха виявилися абсолютно помилковими. Польський історик Пшемислав Мазур пише: «*Одним з правильних рішень в лемківській справі, з точки зору польської держави, була їх полонізація. В другій половині тридцятих років політика Польської Республіки була спрямована саме в цьому напрямку. Така політика, як можна судити, була згідна з думкою більшості польського суспільства*» [19, s. 131-132]. Після Другої світової війни, як вже згадувалося, більшість лемків була змушена до виїзду з Польщі до радянської України. Інші були депортовані під час операції «Вісла» на Відвоєвані Землі. Польська комуністична влада не давала дозволу на створення окремої лемківської організації, а лише на активність лемків в рамках офіційного Українського соціально-культурного товариства.

Після падіння комунізму в політиці польської держави відбулися певні зміни. Прийнятий в 2005 році «Закон про національні та етнічні меншини, а також закон про регіональну мову» признав за лемками статус «національної меншини». Визнано відмінність лемків від українців. Однак, наслідком такої позиції повинно було б бути створення всіх можливостей для повернення лемків до Польщі, котрі були депортовані на Україну в 1944-1946 роках, або ж виділення їм справедливої компенсації. Цим людям вчинено велику кривду, висилаючи їх з батьківщини до країни, до якої не мали

національного відношення. Між тим, ніхто про це навіть не згадав*.

Принаймні, тій частині лемків, яка залишилися в Польщі і була депортована в рамках операція «Вісла», повинні були повернути землю їх предків, або виплатити компенсацію. Адже операція «Вісла» була в кінці кінців, спрямована проти українців. Між тим лемки, відповідно до вищезгаданого закону, не є українцями. Про будь-яку компенсацію для лемків, не йде мова. Навпаки, цей закон не сприяв зусиллям лемків щодо повернення незаконно забраних державною адміністрацією лісів*. Незалежно від офіційної декларації, фактичне ставлення польської держави до лемків істотно збігається зі ставленням до української меншини.

Пропагандована в деяких середовищах програма утворення окремої нації (лемківської чи русинської) обтяжило лемківське населення тягарем, якого воно не в змозі нести. Вона не тільки не покращила становища лемків, але й серйозно ускладнила. Єдина можливість знайти своє «місце у Всесвіті» для лемків веде через приєднання власної ідентичності до однієї з уже існуючих націй.

В Польщі можна зустрітися з думкою, що лемки це польська регіональна група. Такі заяви відносяться однак, в найкращому випадку до лемків, котрі мають польське громадянство. Не відносяться вони до лемків, котрі проживають в Словаччині чи Україні. Можна було б теж засумніватися, чи польський народ був би в змозі прийняти «лемківськість» як частину своєї ідентичності. Реальні факти цьому заперечують.

У 2007 році Товариство лемківської молоді «Чуга» виступило з ініціативою впровадження двомовних назв місцевості в кількох селах на Лемківщині, де проживає більшість лемківських родин [20]. Ініціатива була згідна з польським законодавством, а також була підтримана місцевою владою, яка розраховувала на підвищення туристичної

привабливості регіону. Однак, спровокувала вона фанатичний опір місцевої польської громади, яка дошукувалася в діяльності лемків спроби замаху на польську власність. Опір відносно двомовних назв місцевостей був підтриманий деякими польськими ЗМІ, які недвозначно пов'язували авторів цієї ініціативи з українським націоналізмом. Парадокс полягає в тому, що товариство «Чуга» представляє русинську тенденцію і відокремлюється від української національності.

На Словаччині двомовні назви не викликають такої сенсації. Вони існують в багатьох селах. Рівень визнання Лемківщини серед словаків набагато вищий ніж серед поляків. Досить часто можна зустрітися з думкою, що лемки (русини) є «релігійною меншиною», тобто греко-католицькими або православними словаками. Однак, чи є рівносильне визнання лемківської ідентичності за власну? Після 1989 року відбулося оновлення уніяцької церкви в Словаччині, яка раніше була знищена комуністичною владою. Але в той же час, була майже повністю словакізована [8, s. 308]. Крім того, словаки не визнають польських лемків за «своїх»*.

Єдиний народ, котрий визнає всіх лемків, як тих хто проживає в Україні, так і тих хто проживає в Польщі та Словаччині за свою регіональну групу – це український. Прийняття української ідентичності, на мою думку, є єдиним шансом на порятунок решток лемківської традиції.

Однак лемки не можуть забувати, що на них також лежить частина відповідальності за політичну стабільність в Центральній Європі. Це важливе питання, оскільки за відсутності цієї стабілізації, страждають найбільш вразливі суспільні групи населення. Основою стабільності в нашому регіоні європейського континенту є безумовно повага до сьогоденної системи державних кордонів, котрі були встановлені після Другої світової війни довільним рішенням

* Я особисто не підтримую масового повернення лемків з України на польську Лемківщину. Вони потрібні в Україні. Якщо, проте, вважати лемків за відмінну від українців «етнічну меншину» необхідно, компенсувати населенню виселення на Україну.

* Випущений в 1949 році Декрет про придбання нерухомості, земельних ділянок, розташованих в деяких районах воєводств білостоцького, любельського, жешовського, і краковського; не включає в себе лісу. Вони були вилучені незаконно державним управлінням, яке навіть не подбало про збереження запису у реєстрі, в якому подані були колишні власники. Після 1989 року, це дозволило сім'ям лемків наполягати на поверненні власності. Адміністрація, в більшості випадків, позбавляє ці зусилля, продовжуючи судовий розгляд в нескінченність.

* Це питання мало практичні наслідки в минулому. У 1945-1946 рр. у Польщі було жорстоке переслідування українського населення. Велика кількість лемків потім втікла до Словаччини, де шукали притулку. Місцева влада, проте, відмовила у наданні притулку біженцям. Вони були депортовані до Польщі. У той же час чехословацька держава надає допомогу словацькій меншині в польському Спіш. Словаки, які втікли з Польщі, потім отримали притулок в Чехословаччині. Чехословацьке посольство у Варшаві звернулося до польської влади, щоб допомогли словацькій меншині [21].

Сталіна, без урахування етнічних критеріїв і волі народу. Однак зміна встановленого кордону привела б до важко передбаченого «ефекту доміно».

Стабільність існуючої системи державних кордонів у Центральній Європі відіграє життєво важливу роль в інтересах лемківського населення. Крім того, не можна

заперечити той факт, що в Польщі лемки перейняли багато польських якостей, а в Словаччині – словацьких. Взагалі, вони можуть добре функціонувати в країнах, громадянами яких вони є. Зв'язок лемків з Україною є суто духовний і культурний, і саме таким повинен залишатися.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. MAKAR, Juri: *Kwestia Bojków, Huculów, Lemków, Rusinów wobec problemu jedności narodu ukraińskiego*. In: *Lemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa*. [Ed.] DUDRA, Stefan - HALCZAK, Bohdan - KSENICZ, Andrzej - STARZYŃSKI, Jerzy. Legnica-Zielona Góra: Lemkowski Zespół Pieśni i Tańca “Kyczera”, 2007, s. 74.
2. BEST, Paul: *Lemko-Sojuz USA i Kanady. Krótki przegląd dziejów*. In: *Lemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa. Tom II*. [Ed.] DUDRA, Stefan - HALCZAK, Bohdan - BETKO, Iryna - ŚMIGEL', Michal. Zielona Góra-Słupsk: Uniwersytet Zielonogórski & Akademia Pomorska w Słupsku, 2009.
3. DROZD, Roman - HALCZAK, Bohdan: *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921-1989*. Warszawa: Wydawnictwo “Tyrsa”, 2010, s. 102-111
4. PUDEŁO, Kazimierz: *Lemkowie. Proces wrastania w środowisko Dolnego Śląska 1947-1985*. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 1987, s. 24.
5. ŚMIGEL', Michal - KRUSKO, Stefan: *Opcia. Proces opcie a presidlenia občanov Československa do ZSRR na zaklade československo-sovietskej dohody z 10. júla 1946*, Prešov: Koordinačný výbor reopantov Slovenskej republiky v Prešove, 2005.
6. KONEČNÝ, Stanislav: *Postavenie Rusinov a Ukrajincov na Slovensku v dvadsiatom storočí a jeho determinanty*. In: *Lemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa. Tom III*. [Ed.] DUDRA, Stefan - HALCZAK, Bohdan - DROZD, Roman - BETKO, Iryna - ŚMIGEL', Michal. Głogów: Uniwersytet Zielonogórski & Akademia Pomorska w Słupsku, 2010.
7. ŠVORC, Peter: *Rusini alebo Slovaci? Suvistosti, priebeh a výsledky etnografického vyskumu mporavskeho etnografa Jana Huseka v prvej polovici 20. rokov 20. storočia*. In: *Lemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa. Tom II*. [Ed.] DUDRA, Stefan - HALCZAK, Bohdan - BETKO, Iryna - ŚMIGEL', Michal. Zielona Góra-Słupsk: Uniwersytet Zielonogórski & Akademia Pomorska w Słupsku, 2009, s. 121.
8. MUŠINKA, Mikuláš: *Rusini-Ukrajinci na Slovensku po pade komunistického režimu v roku 1989* In: *Mniejszości narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej po upadku komunizmu*. [Ed.] HALCZAK, Bohdan. Zielona Góra: Uniwersytet Zielonogórski, 2006.
9. BARWIŃSKI, Marek: *Rozmieszczenie liczebności Lemków w Polsce na podstawie wyników spisu powszechnego z 2002 roku – uwarunkowania i kontrowersje* (w:) *Lemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa. Tom II*. [Ed.] DUDRA, Stefan - HALCZAK, Bohdan - BETKO, Iryna - ŚMIGEL', Michal. Zielona Góra - Słupsk: Uniwersytet Zielonogórski & Akademia Pomorska w Słupsku, 2009, s. 24.
10. FRANČZAK, Małgorzata: *Lemkowie w powiecie wołowskim – społeczno-kulturowe i polityczne uwarunkowania procesów identyfikacji etnicznej* (w:) *Lemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa. Tom III*. [Ed.] DUDRA, Stefan - HALCZAK, Bohdan - DROZD, Roman - BETKO, Iryna - ŚMIGEL', Michal. Głogów: Uniwersytet Zielonogórski & Akademia Pomorska w Słupsku, 2010.
11. JAWORNICKA-NOWOSAD, Aleksandra: *Kryteria i wskaźniki tożsamości narodowej osób wysiedlonych w ramach akcji “Wisła” oraz ich rodzin. Tom III*. [Ed.] DUDRA, Stefan - HALCZAK, Bohdan - DROZD, Roman - BETKO, Iryna - ŚMIGEL', Michal. Głogów: Uniwersytet Zielonogórski & Akademia Pomorska w Słupsku, 2010, s. 75-91.
12. TYDA, Arkadiusz: *Początki Kościoła greckokatolickiego w USA* (w:) *Lemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa. Tom III*. [Ed.] DUDRA, Stefan - HALCZAK, Bohdan - DROZD, Roman - BETKO, Iryna - ŚMIGEL', Michal. Głogów: Uniwersytet Zielonogórski & Akademia Pomorska w Słupsku, 2010, s.165-171.
13. HALCZAK, Bohdan: *Problemy tożsamości narodowej Lemków* (w:) *Lemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa*. [Ed.] DUDRA, Stefan - HALCZAK, Bohdan - KSENICZ, Andrzej - STARZYŃSKI, Jerzy. Legnica-Zielona Góra: Lemkowski Zespół Pieśni i Tańca “Kyczera”, 2007, s. 41-55.
14. HALCZAK, Bohdan: *Karpatorusinizm w polityce II Rzeczypospolitej* In: *Wokół roku 1918 w Europie Środkowej*. [Ed.] NODZYŃSKI, Tomasz. Zielona Góra: Uniwersytet Zielonogórski, 2010, s. 81-96.
15. MAGOCSI, Paul, Robert – POP, Ivan: *Encyklopedia of Rusyn history and culture*. Toronto: University of Toronto Press, 2005, s. XXIV.
16. GRUCHAŁA, Janusz: *Tomasz G. Masaryk*. Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1996, s. 164-165.
17. HALCZAK, Bohdan: *“Karpatorusinizm” w polityce zagranicznej i wewnętrznej państwa polskiego w XX w. Tom II*. In: [Ed.] DUDRA, Stefan - HALCZAK, Bohdan - DROZD, Roman - BETKO, Iryna - ŚMIGEL', Michal. Głogów: Uniwersytet Zielonogórski & Akademia Pomorska w Słupsku, 2010, s. 65.
18. www.stowarzyszenielemkow.pl (pobrane 10.09.2008 r.).
19. MAZUR, Przemysław: *Działalność ukraińskich środowisk nacjonalistycznych wśród Lemków w latach trzydziestych XX wieku* (w:) *Lemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa. Tom III*. [Ed.] DUDRA, Stefan - HALCZAK, Bohdan - DROZD, Roman - BETKO, Iryna - ŚMIGEL', Michal. Głogów: Uniwersytet Zielonogórski & Akademia Pomorska w Słupsku, 2010.
20. STACHOWIAK, Andrzej: *Dwujęzyczne nazwy miejscowości a dialog międzykulturowy na Lemkowszczyźnie*. In: *Lemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa. Tom III*. [Ed.] DUDRA, Stefan - HALCZAK, Bohdan - DROZD, Roman - BETKO, Iryna - ŚMIGEL', Michal. Głogów: Uniwersytet Zielonogórski & Akademia Pomorska w Słupsku, 2010, s. 159-163.
21. ŚMIGEL', Michal: *Lemkovski utečenci na Slovensku (1946): Hromadne prechody na uzemie krajiny, internacia v Strajkom a odsun* In: [Ed.] DUDRA, Stefan - HALCZAK, Bohdan - DROZD, Roman - BETKO, Iryna - ŚMIGEL', Michal. Głogów: Uniwersytet Zielonogórski & Akademia Pomorska w Słupsku, 2010, s. 97-112.

Рецензенти: *Котляр Ю. В., д.і.н., професор, завідувач кафедри Чорноморського державного університету імені Петра Могили;*

Сінкевич Є. Г., д.і.н., професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського державного університету імені Петра Могили.